



Türk Dili dergisinin 32. sayısında yayımlanan “-isar Ekinin Türeyişi” adlı yazımda, Doçent Dr. Vecihe Kılıçoğlu’nun bu ekin türeyişi hakkındaki görüşüne* itiraz etmiş, yeni bir açıklama yapmıştım. Sayın Vecihe Kılıçoğlu, derginin 33. sayısında, “Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki” adıyla, oldukça uzun bir cevap yayımladı. Kendi görüşünü güçlendirmek amacıyla verdiği örnekleri incelemeyen ve yaptığı yeni açıklamaları bir bir cevaplandırmadan önce, tenkidimi dikkate alıp bu konuda derinleşmek zahmetine katlandığı için, kendisine teşekkür ederim.

Adı geçen yazımda, V. Kılıçoğlu’nun görüşüne itiraz ederken: “-ı, -i eki ile yapılmış zarf-fiillere kip eklerinin eklenebilmesi imkânsızdır. Bilindiği gibi, kip ekleri, Türkçenin bütün devirlerinde yalnız fiil kök ve gövdelerine eklenmiştir. Bu kuralı bozacak örnekler varsa, gösterilmeliydi” demiştim.

V. Kılıçoğlu birinci hükmü doğru bulmuyor ve: “Bu hükmü ortadan kaldıracak kesin cevabı, Türk dili araştırmalarının kurucusu W. Bang’ın Monographien adlı eserinden aldığım bir parça ile vermeği tercih ediyorum” diyor. W. Bang’ın cümlesi şudur: “im Osmanischen wurde, wir wissen zunächst nicht aus welchen Gründen und seit welcher Zeit, -dzaq an das Gerundium auf -a angefügt.” V. Kılıçoğlu bundan şu anlamı çıkarmış: “Görülmüyor ki, bu parçada W. Bang, -cak (Gelecek Zaman Kipi) ekinin -a’lı gerundiumun (zarf-fiilin) üzerine geldiğini söylüyor.”

Bang’ın cümlesinden çıkarılan bu sonuca iki yönden itiraz edilebilir:

1. W. Bang, almanca metinde, -cak hecesini “Gelecek Zaman Kipi” eki olarak tanıtmıyor; hattâ “ek” demiyor.

2. V. Kılıçoğlu sadece -cak hecesine Gelecek Zaman Kipi eki diyor; ek, bilindiği gibi, -acak’tır.

* Vecihe Kılıçoğlu : Şart Kipi, *Türk Dili*, Sayı 29.

Çevirmedeki değişikliği bir yana bırakarak, -acak ekinin benim hükmümü “kesin olarak ortadan kaldıracak” bir örnek olup olmadığını inceleyelim. Örnekle “yazmayıacaksın” kelimesinin yapısı şöyle olmak gerekir: yaz-ma-y-acak-sın. yaz-, fiil kökü; -ma-, fiillerin olumsuz (negatif) tabanlarını teşkil eden ek; -y-, iki sesli arasına giren yardımcı veya okutucu sessiz; -acak, Gelecek Zaman Kipi eki; -sın, tekil II. kişi belgisi.

Burada -acak’ın türeyişini düşünerek, -a-cak şeklinde bir ayırma yapmak doğru olmaz sanırım. Çünkü, nasıl türemiş olursa olsun, bu ek, gelecek zaman anlamını ancak bu haliyle taşır.

Şimdiki Zaman Kipi ekini düşünelim: yazıyor. yaz- fiil kökü olduğuna göre ek -yor değil, -ıyor’dur. Bu ek -ı yorur’dan gelişmiştir diye sadece “yor” hecesine Şimdiki Zaman Kipi eki demek nasıl yanlışsa, sadece “cak” hecesine Gelecek Zaman Kipi eki demek de öylece yanlıştır.

-acak eki, Bang’ın düşündüğü gibi, -a’lı gerundiuma -cak’ın eklenmesiyle türemiş olabilir. Ancak bu açıklama, benim “-ı, -i eki ile yapılmış zarf-fiillere kip eklerinin eklenebilmesi imkânsızdır” tarzındaki hükmümü “kesin olarak” ortadan kaldırmaz, tersine, daha da güçlendirir. Çünkü -a’lı gerundiuma eklenen -cak kip eki değil, -acak ve -ıcak gibi eklerde gördüğümüz bir “hece”dir.

-a’lı ve -ı’lı gerundiumları, Bang gibi, fiilden yapılmış isimler olarak kabul edebiliriz. Ancak bu gibi zarf-fiillerin fiil gövdesi işini de gördükleri iddiası ispata muhtaçtır. V. Kılıçoğlu, Bang’ın “tutağan” gibi kelimeleri açıklarken bu görüşü ileri sürdüğünü yazıyor; kendisi de “ol-a-gan” örneğini veriyor.

Gerçekten, “olağan” gibi kelimelerde eski -ğan participium eki açıkça görülmektedir. Kâşgarlı’da barağan, kelegen (cilt I, s. 24), urağan (c. I, s. 33) gibi başka örnekler de vardır. Ancak ben tutağan, olağan kelimeleriyle Kâşgarlı’daki örneklerin benim hükmümü ortadan kaldıracak nitelikte olduklarını sanmıyorum. Fiil kökü ile -ğan participium eki arasındaki -a/-e- seslisi, kaz-ı ve sür-ü- fiillerindeki gibi, fiil kökünü şekilce genişletip anlamca az-çok değiştiren bir ek olamaz mı? -ğan participium ekinin kip eki niteliğini kazanmamış olduğunu da unutmamalı; ben “zarf-fiillere kip ekleri eklenemez” demiştim.

V. Kılıçoğlu, “-a’lı gerundiumlar üzerine kurulan kip ve fiil şekilleri” başlığı altında şu kelimeleri sıralıyor:

“ol-a-cak, ol-a-sı, ol-a-gau, ol-a-rak, ol-a-lı, dal-a-mak, bas-a-mak, tut-a-mak, kaç-a-mak, sıv-a-mak, yama-mak, boya-mak, toz-mak.”

Bu örneklerden olacak ile olağan hakkındaki düşüncelerimi bildirdim; şimdi öteki kelimelere geçiyorum.

ol-a-sı: V. Kılıçoğlu bu kelime için “participium gibi kullanılan fiilden isim” demiş. Örneklerin başına “-a’lı gerundiumlar üzerine kurulan kip ve fiil şekilleri” kaydını koyduğuna göre, -ası participium ekindeki “a”yı V. Kılıçoğlu, gerundium eki -a olarak kabul ediyor demektir. Ben, eski Osmanlıcada gelecek zaman anlamlı sıfat-fiiller teşkil eden -ası ekinin böyle türemiş olduğunu sanmıyorum.

Şivemizdeki birçok kelime ve şekillerin türeyişlerini öğrenebilmek için Eski Türkçeye (VIII-XI. yüzyıllar) ve öbür Türk şivelerine başvurmanın çok kere iyi sonuçlar verdiğini unutmuyalım. -ası ekinin daha arkaik şekli bulunabilir. Nitekim Rabguzi’de “kesin, kaçınılmaz gelecek zaman” anlamlı -ğası participium eki vardır :

“ol çık-ğası ya çıkmış bolğay=Onun çıkması (görünmesi) lâzım; ya da çıkmış (görünmüş) olacak” (Rabgūzī Sentaksı, *Türk Dili-Belleten*, seri III, sayı 10-11, s. 99).

-ası ekindeki “a” seslisi gerundium eki olarak kabul edilirse, bu ekin gelecek zaman anlamını nasıl kazandığı açıklanamaz. -ğası>-ası şeklinde bir gelişme ise bu soruyu cevaplandırır. Bu ek, herhalde, -ğa Gelecek Zaman Kipi eki ile tekil III. kişi iyelik (mülkiyet) eki -sı’dan türemiş olacak.

ol-a-rak: Türkçemizdeki -arak zarf-fiil ekinin yapısında, Eski Türkçe ve Eski Osmanlıdaki (XIII-XV. yüzyıllar) comparativus eki -raq, gerçekten, açıkça görülmektedir. Ancak bu örneğin, benim “zarf-fiillere kip ekleri eklenemez” hükmümle ilgisi olamayacağını söylemeliyim. Çünkü -raq/-rek kip eki değil, isim soyundan kelimelere eklenen comparativus ekidir.

ol-a-lı: Sayın Vecihe Kılıçoğlu, bu örneğin yanına “isimlere eklenen -lı eki” açıklamasını koymuş. Demek ki -alı eki, V. Kılıçoğlu’na göre, -a gerundium eki ile -lı sıfat yapma ekinin bir-

leşmesinden çıkmıştır. Ben bu ekin de böyle türemiş olduğunu sanmıyorum: Eski Türkçedeki -ğalı zarf-fiil eki, şekil ve anlam bakımlarından, -alı'ya çok benzemektedir:

“tişi bars enükle-geli yiti kün holmuş=Dişi pars enikliyle yedi gün olmuş” (Saadet Çağatay: *Altun Yaruk'tan İki Parça*, Ankara 1945, s. 76).

“sen biziñ aramızdın çık-ğalı kökdin yağın yağmaz=Sen bizim aramızdan çikali gökten yağmur yağmıyor” (Rabgūzī Sentaksı, s. 83).

Bu örnekler, -alı ekinin, Eski Türkçede bu anlama da kullanılmış olan -ğalı'dan geliştiğini göstermektedir.

Ekin sonunda görülen -lı'nın bugünkü Türkçede sıfatlar teşkil eden -lı olmasına da imkân yoktur. Çünkü -ğalı şeklinin kullanıldığı devirlerde sıfat yapan ek -lı değil, -lığ'dır.

dal-a-mak: Anlamca dal- fiili ile olan yakınlığına bakarak dala- fiilinin bundan türemiş olduğuna hükmedilebilir. Ancak fiilden fiil türeten bu -a seslisini gerundium eki -a sanmak yanlış olur kamsındayım. dala- fiilindeki -a-, kazı- ve sürü- fiillerindeki -ı-, -ü- seslileri ile akraba olmalıdır.

Zarf-fiil teşkil eden bir ekin bambaşka görevleri de olabileceği şüphelidir. Görevleri ayrı ekleri, şekilce benzedikleri için, aynı ek sanmak yanlış olur. Örnek olarak fiillerden eylem isimleri yapan -ma eki ile olumsuzluk eki -ma'yı düşünelim: Şekilce benzedikleri için bunları aynı ek mi kabul edeceğiz?

basamak, tutamak, kaçamak kelimeleri fiil olarak kullanılmadıkları, isim oldukları için, hükmümüzü bozacak nitelikte değildirler.

sıva- fiilini, V. Kılıçoğlu gibi, sıv-a- şeklinde ayırabileceğimizi sanmıyorum. sıv- diye bir fiilimiz var mı?

yama-mak, boya-mak ve toz-mak kelimelerine gelince; V. Kılıçoğlu bu örnekleri sıralıyor. Halbuki isimleri ve fiil kökleri denk düşen bu kelimelerin asılları bugünkü şekillerinden hayli farklıdır:

“yama” ismi Eski Türkçede “yamağ”dır, ve “yama-” fiilinden -ğ ile yapılmıştır (yama- ve yamağ için bk. Kâş. c. III, s. 28 ve 91). İki ve daha çok heceli kelimelerin sonundaki -ğ, -g sessizlerinin düşmesi kuralına uyarak “yamağ”, şivemizde, “yama” olmuştur.

“boya” kelimesinin arkaik şekli de “boğuş”dur (bk. Kâş. c. II, s. 11, 304) ve “boşu=boyamak” fiilinden -ğ ile yapılmış isimdir. “boşu-” için bk. Kâş. c. III, s. 260. d > y gelişimi ve u ~ a değişimi ile “boşu-”, “boya-” olmuştur. u ~ a değişimi için ortu > orta, boğuş > boğuş örnekleri de vardır.

“toz” ve “toz-” kelimelerine gelince: Fiilin doğru şekli “tozu-” olmalıdır. “toz-” şekli Kâşgarlı’da yoktur. İndekse “toz-” olarak geçen fiil “tozar-”tır (bk. c. III, s. 186). “toz” isminden bir yandan -i ile “tozi-” buradan -t- faktitif ekiyle “tozit-” (bk. Kâş. c. II, s. 305), öte yandan -ar- ekiyle “tozar-” türemiş olmalıdır.

Bu itibarla fiili, bugün, tozu- şeklinde kullanmak doğru olur. Esasen yazarlarımız böyle kullanıyorlar: “Ama bu sis ıslak bulutların tozması değil...” (Selâhattin Batu, Bir Öğle Vakti, *Kültür Dünyası*, sayı 7, s. 11).

Vecihe Kılıçoğlu, bundan sonra, -a’lı ve -e’li gerundiumların daha önemli özelliklerine geçiyor ve şöyle diyor: (Bugünkü Türkçede “optativus, istek kipi, iltizamı” dediğimiz kip de aslında gerundiumun çekiminden başka bir şey değildir: “gel-e-y-im, gel-e-sin, gel-e” gibi).

Sayın V. Kılıçoğlu’nun bu hükmü için, biraz acele verilmiş bir hükümdür, diyeceğim. Çünkü hemen aşağıda “Dil bakımından çok önemli eserlerin bazılarında -e istek kipi ekinin -ge halinde olduğunu görüyoruz” diyen ve *Kutadgu Bilig*’den “kıl-ğa=kıla” örneğini veren V. Kılıçoğlu bilir ki aynı eserlerde -a gerundium ekine de raslanır. İşte birkaç örnek:

turup çıktı sevnü kapuğka kül-e
ögi köngli açıp yaradı yula¹

(*Kutadgu Bilig*, Prof. Reşit Rahmeti Arat yayını, İstanbul 1947, beyit: 60).

bağa körgil emdi uç-a sınayu
ne neñg bar bilig teg asıghğ öngin²

(*Atebetü'l-Hakayık*, Prof. Reşit Rahmeti Arat yayını, İstanbul 1951, s. 48, mısralar: 99-100)

kürklüg yüzün toy-a körgeymiz³

¹ “Kalkıp sevinerek gülerken kapıya çıktı; aklı gönlü açılıp (gözlerinde) ışık parladı” (T. Tekin).

² “Şimdi anıyarak ve sınavarak etrafa bakıver, bilgi kadar faydalı başka ne var?”

³ “Körklüg” olacak: “Güzel yüzünü doyararak (doyasıya) görmek isteriz”.

(Rabgūzī Sentaksı, s. 81)

Eski Türkçede, Schinkewitsch'in ifadesiyle "kesin, kaçınılmaz gelecek zaman" kipi teşkil eden eden -ğa, -ge eki için de bir örnek vereyim:

açığ bol-ğa yarım koşup barduğunġ¹

(*Atebet'ül-Hakayık*, mısra: 436).

Eski Osmanlıcadaki -a, -e İstek-Gelecek Zaman Kipi ekinin arkaik şekli, şüphe yok ki, -ğa, -ge'dir. Bu ekle, en eski metinlerde bile -a, -e olan gerundium ekini bir saymak doğru olmaz. Çünkü İstek-Gelecek Zaman Kipi ile gerundium eki arasında ne şekilde, ne de anlamca yakınlık vardır.

Vecihe Kılıçoğlu, -ı gerundium eki ile -ığ, daha doğrusu -ğ ekini karıştırıyor. Kâşgarlı'dan aldığı "taz kel-ig-i börkçige" ve "amñ iş kıl-ıġ-ı belgölüg" örneklerindeki "kelig", "kılıġ" kelimeleri fiil köklerinden -ğ, -g eki ile yapılmış eylem isimleridir. Burada asıl olan "ı, i" seslileri değil, "ğ, g" sessizleridir. Fiil kökleri ile ek arasında giren sesliler yardımcı, okutucu görevindedirler. Kâşgarlı Mahmut ölmez eserinin başında bu -ğ, -g ekinde bahsediyor (cilt I, s. 26). Ona göre bu -ğ, -g eki masdarlar teşkil eder: "barıġ bardı=çok gidiş gitti", "ol kılın uruġ urdı=O, kölesini çok dövdü" gibi (c. I, s. 27). Kâşgarlı'da bu ekle teşkil edilmiş pek çok eylem ismi ve isim vardır.

Ekin -ığ değil de -ğ olduğu ise sesli ile biten fiil köklerine doğrudan doğruya eklenişinden bellidir: yorı- (yürümek), tarı- (ekin ekmek) fiillerinden, Kâşgarlı'da: "yorı-ğ-çı=Hısımlar, dünürler arasında gidip gelen adam" (C. II, s. 51) ve "tarı-ğ-çı=çiftçi" (C. III, s. 262) isimleri vardır. Fiiller sesli ile bittiği için okutucu sesliye ihtiyaç olmamış, ek doğruca köklere eklenmiştir. Bütün bu açıklamalardan sonra, kelig, kılıġ kelimelerini V. Kılıçoğlu gibi kel-ig, kıl-ıġ şeklinde ayırmanın doğru olamayacağını, kel-i-g ve kıl-ı-ğ tarzında ayırmak gerektiğini sözlerime ekliyeyim.

Vecihe Kılıçoğlu "yorıġçı" kelimesinin yapısını başka türlü açıklamaktadır. Bu kelimeyi "yor-ıġ-çı" değil de "yorı-ğ-çı" tarzında anlamak gerekir. Çünkü fiil "yor-" değil, "yorı-" veya "yoru-"tır (Bk. Kâş. c. III, s. 87). Birinci cildin 456. sayfasındaki dörtlükte, ölçü zorunluluğu ile, "yorıdım" yerine "yordum" denildiği için, İndekse, yanlış olarak, fiilin "yor-" şekli de geçirilmiştir.

¹ "Yarım (her şeyi) bırakıp gitmen acı olacak".

seslilerle kaynaşıp kaybolunca, ek, -ı, -i, -u, -ü şekline girmiş, böylece gerundium ekleriyle karıştırılması ihtimali ortaya çıkmıştır. Örnekle “bilig” kelimesi şivemizde “bili” olmuştur. Sadece “bili”ye bakarak, bu kelimenin “bil-” kökünden -i gerundium eki ile türemiş olduğunu sanmak, yanlış olur.

-ı/-i gerundium eki, bilindiği gibi, Eski Türkçedeki -u/-ü ekinin düzelmiş şeklidir ve gerek -a/-e gerekse -u/-ü eklerinin ne önünde, ne sonunda -ğ/-g sessizleri bulunmamış, bu ekler, tarihi devirler boyunca tek sesliden ibaret kalmışlardır.

V. Kılıçoğlu'nun -a'lı ve -ı'lı gerundiumlar hakkındaki açıklamalarını birer birer cevaplandırdıktan sonra, kısaca, diyeceğim ki :

V. Kılıçoğlu, -a'lı ve -ı'lı gerundiumların bir çeşit fiil gövdesi olarak kabul edilebileceği iddiasında bulunduğu halde, verdiği örnekler, bu iddiayı doğrulayacak nitelikte değildir. Sadece “olağan” kelimesi, -ğan ekini il tiva etmesi dolayısı ile, sağlam bir örnek sayılabilir. Ancak -ğan'ın kip eki değil, participium eki olduğu da unutulmamalıdır. Ben “-ı'lı gerundiumlara kip ekleri eklenemez” demiştim.

V. Kılıçoğlu, benim görüşümle Ramsted'inki arasında farkı dikkate almıyor. Ramsted'in yaptığı açıklama ile benim görüşüm arasında şu esaslı farklar vardır :

1. Ramsted, Eski Türkçedeki Şart eki -sar'ın türeyişini açıklamıştır. Ben, Eski Osmanlıca'daki -ısar Gelecek Zaman Kipi ekinin türeyişi için yeni bir görüş ileri sürmüştüm.

2. Şart eki -sar, en eski metinlerde mevcut olduğundan, Ramsted'in açıkladığı tarzda bir türeme, çok eski devirlere ait bir dil olayıdır. Benim -ıgsa-r>-ısar şeklinde formülleştirdiğim gelişme ise XI. yüzyıldan sonra olmuştur.

3. Nihayet Ramsted, -sa'lı fiil gövdelerine doğrudan doğruya -r Geniş Zaman ekinin eklenmesinden bahsediyor. Ben -ıgsa'lı istek gövdelerinin Geniş Zaman Kipi eki ile kalıplaşmış olması ihtimalini ileriye sürmüştüm. Bu farkı, esasen, V. Kılıçoğlu da kabul ediyor ve biraz aşağıda: “Vakıa T. Tekin bu görüş birliğine, Ramsted'in açıkladığı gibi doğrudan doğruya -se ekine -r ekinin ilâvesiyle ulaşmamıştır. T. Tekin Kâşgarlı'nın divanındaki -igsek ekine bakarak bir farazî -ig-ser eki kabul etmektedir” diyor.

Eski Türkçedeki bu -ğ'lı, -g'li isimlerin, iki ve daha çok heceli kelimelerin sonundaki -ğ'ların düşmesi kuralına uyarak son sessizleri düşünce, daha doğrusu bu -ğ, -g sessizleri önlendeki -ığsa- eki, Eski Türkçede, fiillerden istek gövdeleri teşkil eden işlek bir ek olarak mevcut olduğuna göre, -ısar ekinin arkaik şeklinin -ığsa-r tarzında düşünülmesi gerektiğini, yeri iken, hatırlatayım.

V. Kılıçoğlu: "Farazî -ig-ser ekinin -ig parçasını ise, sayın Talât Tekin, r, l sessizleri ile biten fiil köklerine -se ekinin getirilişinde araya giren herhangi bir ek olarak kabul ediyor ki bizce bu konunun da ayrıca incelenmesi gerekir" diyor.

İlk yazımda yeteri kadar açıkladığımı sandığım bu noktayı kısaca tekrarlıyayım :

Kâşgarlı'nın r, l ile biten fiil kökleriyle -sa- istek eki arasına girdiğini söylediği ğ, g sessizleri, fiillerden eylem ismi yapan -ğ, -g, ekinden başka bir şey değildir. Yani al-, kör-, gibi fiillerin istek gövdeleri, bu fiillerden -ğ, -g ile yapılmış alğ, körğ gibi isimlere -sa- ekinin eklenmesi ile teşkil ediliyormuş. Bilindiği üzere, -sa- eki, hem isim hem fiil köklerine eklenmek gibi bir özellik de taşımaktadır.

Not : Bu yazı Vecihe Kılıçoğlu tarafından cevaplandırılmıyacaktır.

